

ПОНЯТТЯ ТА ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВЧЕННЯ ПРО РЕЧОВІ ДОКАЗИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

КОВАЛЬЧУК Сергій Олександрович - кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінальної юстиції Чернівецького юридичного інституту Національного
університету «Одеська юридична академія»

УДК 343.146

Стаття посвячена представленню общей характеристики учения о вещественных доказательствах в уголовном процессе. Определяются исторически сложившиеся и объективно существующие эмпирические и теоретические предпосылки его формирования. Формулируется общая научная проблема и определяется ряд частных проблем, требующих решения на теоретическом уровне. Исследуются объект, предмет, цель, задачи, функции и система учения о вещественных доказательствах в уголовном процессе, на основе которых определяется его понятие.

Ключевые слова: вещественные доказательства, учение о вещественных доказательствах, формирование учения о вещественных доказательствах, объект учения о вещественных доказательствах, предмет учения о вещественных доказательствах, цель учения о вещественных доказательствах, задачи учения о вещественных доказательствах, функции учения о вещественных доказательствах, система учения о вещественных доказательствах.

Постановка проблеми

Динаміка наукового знання зумовлена постійним розвитком і поглибленням його змісту та призводить до необхідності узагальнення сформованих концепцій щодо вирішення тих або інших існуючих проблем. Аналізуючи процес виникнення окремих напрямів криміналістичних знань, В.С. Мітричев відзначає, що завдяки постійному розвитку їх змісту «неодмінно досягається

такий рівень, за яким подальше їх прогресивне вдосконалення виявляється неможливим без створення стрункої системи теоретичних концепцій, тобто теорії» [5, с.8-9].

У сучасній українській мові термін «учення» («вчення») визначається як «сукупність теоретичних положень у якій-небудь галузі знань, система поглядів на щось» [1, с.1522], а термін «теорія» у відповідному значенні – як «учення про певну сукупність явищ, галузь знань, створена на підставі такого узагальнення» [1, с.1441]. Як вказує М.А. Погорєцький, у сучасній науці термін «теорія» («наукова теорія») визначається як «вища форма формування наукового знання, система аргументованих положень, яка поєднує цілісні знання про закономірності та важливі зв'язки юридичної діяльності чи окремих її складових і створює не лише окрему юридичну науку, а й її розділи, підрозділи» [9, с.14]. У доктрині кримінального процесу теорія розглядається як система наукових знань про правове явище або процес. Зокрема, В.М. Тертишник визначає теорію як систему узагальнюючих ідей, концепцій, поглядів, положень, тверджень, спрямованих на тлумачення певного явища чи процесу [12, с.61]. Наведене розуміння терміну «теорія» у сучасній українській мові та науці, у тому числі й у доктрині криміналістики, дозволяє використовувати його як синонім терміну «вчення».

У науковій літературі істотна увага присвячена дослідженню передумов формування окремих криміналістичних вчень і ви-

значенню їх теоретико-прикладних основ. Водночас, вченими недостатня увага присвячується визначенню поняття та наведенню загальної характеристики сформованих у кримінальному процесі вчень. Фактична відсутність наукових праць, присвячених вказаній проблематиці, зумовлює необхідність розробки окремих кримінальних процесуальних вчень зі зверненням до суміжних із кримінальним процесом галузей наукового знання, у першу чергу, до криміналістики, в якій вченими детально розроблено та науково обґрунтовано комплексні теоретичні підходи до визначення самостійних криміналістичних теорій (вчень), окремі положення яких будуть покладені в основу дослідження поняття та надання загальної характеристики вчення про речові докази у кримінальному процесі, з урахуванням приаманної останньому специфіки.

Формулювання мети статті

Метою цієї статті є надання загальної характеристики вченню про речові докази у кримінальному процесі та визначення на її основі поняття цього вчення.

Виклад основного матеріалу

Формування вчення відбувається за наявності передумов, тобто «таких елементів наукового знання, що розвивається, які необхідні для побудови нової теорії та виражають реальну можливість її виникнення» [7, с.38]. Характеризуючи передумови формування того або іншого криміналістичного вчення, вчені вказують, що їх комплекс складається історично [6, с.12-13] та має об'єктивний характер [10, с.170; 13, с.58]. Розглядаючи передумови формування теорії як причини, В.А. Ледащев відзначає, що «формування часткової теорії науки відбувається, як правило, під впливом двох причин: 1) завдань, які поставлені практикою перед наукою, що виникають у процесі суспільного розвитку; 2) нових даних, які накопичені всередині самої науки і не вкладаються в існуючу систему її часткових теорій» [4, с.53].

Повною мірою вказані передумови стали визначальними для формування вчення про речові докази у кримінальному процесі: з однієї сторони, необхідність його формування

зумовлена потребами слідчої та судової практики, а з іншої, – наявністю достатньої теоретичної основи, що вимагає здійснення систематизації накопичених і врахування нових знань, вироблення однозначного підходу до предмета дослідження та комплексного вирішення охоплюваних ним проблем. Таким чином, до емпіричних передумов формування вчення про речові докази у кримінальному процесі належать потреби правозастосовної практики у розробці, науковому обґрунтуванні та впровадженні заснованих на нормах кримінального процесуального закону рекомендацій, спрямованих на удосконалення порядку збирання, перевірки, оцінки і використання речових доказів під час кримінального провадження, строків і порядку їх зберігання, способів і порядку вирішення долі речових доказів тощо. До теоретичних передумов формування цього вчення належить необхідність узагальнення наукових розробок вчених-процесуалістів, присвячених як визначенню поняття та видів речових доказів, так і дослідженню порядку їх збирання, перевірки, оцінки і використання у ході кримінального провадження, строків і порядку зберігання речових доказів, способів і порядку вирішення їх долі тощо. Відповідно, передумови формування вчення про речові докази у кримінальному процесі пов'язані, з одного боку, із визначеними ст. 2 КПК України завданнями кримінального провадження та закріпленими ч. 1 ст. 91 КПК України обставинами, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні (практичний аспект), а з іншого, – з предметом наукового дослідження, присвяченого характеристиці еволюції, сучасному стану та перспективам розвитку наукового знання щодо речових доказів і формуванню у кримінальному процесі вчення про речові докази (теоретичний аспект).

Емпіричні та теоретичні передумови передують формуванню вчення про речові докази у кримінальному процесі, але виступають недостатніми для його створення за відсутності наукової проблеми, яка вченими розглядається в якості умови, що являє собою основний стимул формування криміналістичної теорії [10, с.171; 13, с.59]. Як відзначає О.О. Ексархопуло, «теорія стає необ-

хідною там і тоді, де і коли виникають наукові проблеми, вирішення яких неможливе без теоретичного дослідження» [14, с.15]. Узагальнення наукових концепцій, присвячених речовим доказам у кримінальному процесі, дозволяє окреслити низку часткових проблем, які потребують вирішення на теоретичному рівні та об'єднуються в одну загальну наукову проблему – формування самостійного вчення про речові докази. До числа часткових проблем належать: 1) застосування існуючих теоретичних концепцій для характеристики нових видів речових доказів, зокрема електронних речових доказів; 2) використання розроблених в інших галузях знань наукових рішень для визначення поняття речових доказів у кримінальному процесі та удосконалення порядку їх формування (збирання, перевірки, оцінки), використання та зберігання під час кримінального провадження, що відображає загальну тенденцію до інтеграції у сучасній науці; 3) переосмислення теоретичних підходів до процесуального порядку формування, використання, зберігання та вирішення долі речових доказів під час кримінального провадження; 4) узагальнення слідчої та судової практики щодо формування та використання речових доказів, зберігання та вирішення їх долі у ході кримінального провадження; 5) забезпечення недоторканності права власності осіб на матеріальні об'єкти, вилучені як речові докази у кримінальному провадженні; 6) імплементація європейських правових стандартів формування та використання речових доказів у кримінальне процесуальне законодавство України; 7) прогнозування подальшого розвитку вчення про речові докази у кримінальному процесі.

Вирішення наведених наукових проблем зумовлює необхідність використання комплексного підходу, який дозволяє найбільш повно розкрити сутність існуючих проблем, пов'язаних із формуванням і використанням речових доказів у кримінальному провадженні, їх зберіганням та вирішенням їх долі. Комплексний підхід до вирішення наведених наукових проблем вчення про речові докази у кримінальному процесі дозволяє узагальнити існуючі теоретичні

концепції та досягнення правозастосовної практики і запропонувати напрями теоретичного вирішення існуючих наукових проблем.

Як вказує П.В. Копнін, «об'єднання знання в теорію здійснюється, перш за все, самим предметом, його закономірностями. Саме цим і визначається об'єктивність зв'язку окремих суджень, понять і умовиводів у теорії» [3, с.206]. Водночас, наявність самостійного предмета вчення не вичерпує його характеристику, оскільки не охоплює собою об'єкт, мету, завдання, функції та систему вчення, виділення яких дозволяє всебічно охарактеризувати його зміст і відмежувати від будь-якого іншого наукового вчення, що виділяється у доктрині кримінального процесу та криміналістики.

Об'єкт і предмет вчення про речові докази у кримінальному процесі відображають особливості функціонування його внутрішніх зв'язків і вказують на перспективи його подальшого розвитку. Об'єкт і предмет вказаного вчення підлягають визначенню на основі теоретичних розробок вчених-процесуалістів, присвячених дослідженню об'єкта та предмета теорії кримінального процесуального доказування.

Об'єкт вчення про речові докази у кримінальному процесі формується під впливом об'єкта теорії кримінального процесуального доказування та виступає його складовою частиною. Об'єктом вчення про речові докази у кримінальному процесі виступають речові докази як правове явище та суспільні відносини, що виникають під час формування (збирання, перевірки, оцінки) і використання доказів у ході досудового розслідування та судового провадження.

Предмет вчення про речові докази у кримінальному процесі охоплюється предметом теорії кримінального процесуального доказування. Поділяючи наведену М.А. Погорєцьким позицію щодо розуміння предмета теорії кримінального процесуального доказування [9, с.15], потрібно відзначити, що предмет вчення про речові докази у кримінальному процесі складають: 1) історія становлення та розвитку нормативного закріплення поняття речових доказів, порядку їх формування та використання у

кримінальному провадженні, а також наукових уявлень із цієї проблематики; 2) поняття, сутність і властивості речових доказів; 3) види речових доказів; 4) порядок формування та використання речових доказів під час кримінального провадження; 5) строки, порядок та умови зберігання речових доказів і порядок відшкодування завданої шкоди у разі їх втрати або пошкодження; 6) зарубіжний досвід нормативного визначення поняття речових доказів і порядку їх формування та використання у кримінальному провадженні й сформовані у зарубіжних країнах доктринальні підходи і практика з цих питань; 7) способи і порядок вирішення долі речових доказів у кримінальному провадженні; 8) сформовані у практиці ЄСПЛ правові стандарти формування та використання речових доказів у кримінальному провадженні; 9) перспективи розвитку вітчизняного кримінального процесуального законодавства у частині визначення поняття речових доказів, порядку їх формування та використання, строків, порядку та умов зберігання речових доказів і способів та порядку вирішення їх долі під час кримінального провадження.

Мета та завдання вчення про речові докази у кримінальному процесі впливають із мети і завдань теорії кримінального процесуального доказування, які, у свою чергу, зумовлюються визначеними ст. 2 КПК України завданнями кримінального провадження.

Мету теорії кримінального процесуального доказування доцільно розглядати як одержання нових і поглиблення наявних знань, що становлять її предмет, удосконалення доказового права та сформованої на його основі слідчої та судової практики, розробку і впровадження у навчальний процес знань, які складають предмет цієї теорії. Відповідно, метою вчення про речові докази у кримінальному процесі виступають одержання та поглиблення знань, які становлять предмет цього вчення, удосконалення вітчизняного кримінального процесуального законодавства у частині визначення поняття речових доказів, порядку їх формування, використання, зберігання та вирішення долі, удосконалення практики його

застосування та розробка і впровадження у навчальний процес знань, які складають предмет вказаного вчення.

Завдання вчення про речові докази у кримінальному процесі відображають напрями досягнення його мети і можуть бути класифіковані на три групи: загальні, спеціальні (часткові) та конкретні.

До числа загальних завдань вчення про речові докази доцільно віднести: 1) пізнання сутності речових доказів як правового явища, їх видів і закономірностей формування та використання речових доказів у кримінальному процесі; 2) дослідження передумов формування вчення про речові докази у кримінальному процесі та визначення напрямів розвитку його структурних елементів; 3) дослідження зарубіжного досвіду легального та доктринального визначення поняття речових доказів, нормативно закріпленого порядку їх формування та використання у кримінальному процесі і визначення можливості врахування цього досвіду у процесі удосконалення вітчизняного кримінального процесуального законодавства; 4) розробка та впровадження практичних рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності процесуальної діяльності щодо формування та використання речових доказів у кримінальному процесі; 5) розробка та наукове обґрунтування пропозицій, спрямованих на удосконалення норм кримінального процесуального інституту речових доказів на основі розроблених та науково обґрунтованих положень вчення про речові докази; 6) створення однакової слідчої та судової практики щодо формування та використання речових доказів у кримінальному процесі, у тому числі й з урахуванням сформованих у практиці ЄСПЛ правових стандартів кримінального процесуального доказування; 7) вивчення положень вчення про речові докази під час навчальної підготовки студентів вищих навчальних юридичних закладів.

Спеціальними (частковими) завданнями вчення про речові докази у кримінальному процесі виступають: 1) використання розробок гуманітарних, природничих і технічних наук для вдосконалення поняття та сутності речових доказів у кримінальному процесі;

2) прогнозування процесу розвитку наукових досліджень, присвячених речовим доказам та вченню про них у кримінальному процесі, кримінального процесуального інституту речових доказів і слідчої та судової практики щодо їх формування та використання у кримінальному процесі; 3) впровадження пропозицій, спрямованих на удосконалення норм кримінального процесуального законодавства у частині формування та використання речових доказів; 4) впровадження науково обґрунтованих практичних рекомендацій щодо формування та використання речових доказів у слідчій та судовій практиці; 5) формування у студентів вищих навчальних юридичних закладів системного уявлення про речові докази у кримінальному процесі, засвоєння ними відповідного категоріального апарату, вивчення структурних елементів вчення про речові докази і формування компетенційних навичок, пов'язаних із практичним застосуванням його положень.

Конкретні завдання вчення про речові докази у кримінальному процесі залежать від низки чинників, які обумовлені, у першу чергу, сферою його використання. Так, конкретні завдання вчення про речові докази як галузі наукового знання зумовлені напрямами наукових досліджень, присвячених дослідженню поняття, сутності, видів речових доказів, порядку їх формування і використання під час кримінального провадження, строків і порядку зберігання речових доказів, способів і порядку вирішення їх долі тощо. Конкретні завдання вчення про речові докази як форми практичної діяльності у сфері кримінального процесу залежать від виду речових доказів, їх належності та допустимості, забезпечення схоронності речових доказів, забезпечення права власності на матеріальні об'єкти, визнані речовими доказами у кримінальному провадженні, тощо. Конкретні завдання вчення про речові докази як частини навчальної дисципліни зумовлені розвитком наукових положень щодо поняття, сутності, видів речових доказів, порядку їх формування і використання під час кримінального провадження, строків і порядку зберігання речових доказів, способів і порядку вирішення їх долі тощо, удосконаленням кримі-

нального процесуального інституту речових доказів і сформованої на його основі слідчої і судової практики та імплементацією у вітчизняне кримінальне процесуальне законодавство вироблених у практиці ЄСПЛ правових стандартів формування та використання речових доказів у кримінальному процесі.

Функції вчення про речові докази у кримінальному процесі зумовлені його метою та завданнями. Із урахуванням останніх до числа функцій вчення про речові докази доцільно віднести: 1) онтологічну, яка дозволяє об'єктивно розкрити сутність речових доказів як правового явища та їх поясненні останнього в існуючому вигляді з урахуванням об'єктивних процесів його становлення та розвитку; 2) гносеологічну, спрямовану на пізнання сутності речових доказів як правового явища та систематизацію накопичених і отримання нових знань щодо їх поняття, сутності, видів і закономірностей формування та використання речових доказів у кримінальному процесі, вироблення однозначного підходу до предмета цього вчення та комплексного вирішення охоплюваних ним проблем; 3) пояснювальну, що реалізується шляхом теоретичного опису та наукового роз'яснення категоріального апарату та структурних елементів вчення про речові докази; 4) конструктивну, яка полягає у розробці та впровадженні практичних рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності процесуальної діяльності щодо формування та використання речових доказів у кримінальному процесі, а також у розробці та науковому обґрунтуванні пропозицій, спрямованих на вдосконалення норм кримінального процесуального інституту речових доказів на основі розроблених та науково обґрунтованих положень вчення про речові докази; 5) адаптаційну, що передбачає визначення можливостей використання розробок гуманітарних, природничих і технічних наук для вдосконалення поняття та сутності речових доказів у кримінальному процесі; 6) прогностичну, яка дозволяє передбачити напрями розвитку наукових досліджень, присвячених речовим доказам та вченню про них у кримінальному процесі, кримінального процесуального інституту речових доказів і слідчої та судової практики щодо їх формування

та використання у кримінальному процесі; 7) прикладну (практичну), яка передбачає впровадження пропозицій, спрямованих на удосконалення норм кримінального процесуального законодавства у частині формування та використання речових доказів, і науково обґрунтованих практичних рекомендацій щодо формування та використання речових доказів у слідчій та судовій практиці; 8) навчальну, що полягає у розробці та впровадженні у навчальний процес знань, які складають предмет вчення про речові докази.

Система вчення про речові докази у кримінальному процесі відображає послідовність розташування взаємопов'язаних структурних елементів, які становлять її зміст. Структурно-змістовний аналіз кримінального процесуального вчення про речові докази дозволяє стверджувати, що воно являє собою цілісну інтеграційну систему, яка розвивається на двох структурних рівнях і включає в себе загальну та особливу частини. Такий висновок ґрунтується на аналізі праць вчених-процесуалістів, присвячених визначенню структури теорії кримінального процесуального доказування, які вказують на виправданість її побудови за схемою «від загального до особливого» [11, с.13] та виділяють у ній загальну та особливу частини [2, с.11-12; 8, с.9-10].

Загальну частину вчення про речові докази складають теоретичні положення щодо: 1) його еволюції у вітчизняному кримінальному процесуальному законодавстві та доктрині кримінального процесу; 2) визначення об'єкта, предмета, мети, завдань, функцій і системи вчення про речові докази; 3) характеристики методологічних основ вчення про речові докази у кримінальному процесі.

Особливу частину вчення про речові докази становлять: 1) сутність речових доказів у кримінальному процесі; 2) їх класифікація у доктрині кримінального процесу; 3) порядок формування та використання речових доказів під час досудового розслідування та судового провадження; 4) забезпечення недоторканності права власності осіб на матеріальні об'єкти, вилучені в якості речових доказів у кримінальному провадженні; 5) зарубіжний досвід нормативного визначення

поняття речових доказів і порядку їх формування та використання у кримінальному провадженні й сформовані у зарубіжних країнах доктринальні підходи і практика з цих питань; 6) європейські правові стандарти формування і використання речових доказів та їх імплементація у кримінальне процесуальне законодавство України.

Висновки

Підсумовуючи результати проведеного дослідження, потрібно вказати на доцільність виділення вчення про речові докази як самостійного кримінального процесуального вчення, яке характеризується притаманними йому об'єктом, предметом, метою, завданнями, функціями і системою. Формування вчення про речові докази у кримінальному процесі відбувається на основі історично сформованих та об'єктивно існуючих емпіричних і теоретичних передумов та спрямоване на вирішення шляхом застосування комплексного підходу відповідної загальної наукової проблеми. Із урахуванням наведеного, вчення про речові докази у кримінальному процесі являє собою систему наукових положень про речові докази як правове явище та закономірності їх формування (збирання, перевірки та оцінки) і використання під час кримінального провадження та заснованих на пізнанні цих закономірностей практичних рекомендацій, спрямованих на удосконалення кримінального процесуального інституту речових доказів і формування однакової слідчої та судової практики його застосування. Таким чином, система наукових положень, яка охоплюється вченням про речові докази, з одного боку, відображає результати пізнання закономірностей, що становлять його предмет, а, з іншого, – виступають науковою основою для удосконалення інституту речових доказів і сформованої на основі його норм слідчої та судової практики.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена наданню загальної характеристики вчення про речові докази у кримінальному процесі. Визначаються історично сформовані й об'єктивно існуючі емпіричні і теоретичні передумови його формування. Формулюється загальна наукова проблема та окреслюється низка часткових проблем, які потребують вирішення на теоретичному рівні. Досліджуються об'єкт, предмет, мета, завдання, функції та система вчення про речові докази у кримінальному процесі, на основі яких визначається його поняття.

Ключові слова: речові докази, вчення про речові докази, формування вчення про речові докази, об'єкт вчення про речові докази, предмет вчення про речові докази, мета вчення про речові докази, завдання вчення про речові докази, функції вчення про речові докази, система вчення про речові докази.

SUMMARY

The article is devoted to the presentation of the general characteristics of the doctrine of material evidences in the criminal proceedings. Historically formed and objectively existing empirical and theoretical preconditions of its formation are determined. The general scientific problem is formulated and a number of partial problems, which need to be solved on a theoretical level, are outlined. The object, subject, purpose, tasks, functions and system of the doctrine of material evidences in the criminal proceedings researched, on the basis of which its concept is determined.

Key words: material evidences, the doctrine of material evidences, the formation of the doctrine of material evidences, the object of the doctrine of material evidences, the subject of the doctrine of material evidences, the purpose of the doctrine of material evidences, the tasks of the doctrine of material evidences, the functions of the doctrine of material evidences, the system the doctrine of material evidences.

2. Коваленко Є.Г. Теорія доказів у кримінальному процесі України: підручник / Є.Г. Коваленко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 632 с.

3. Копнин П.В. Диалектика как логика и теория познания / П.В. Копнин. – М.: Наука, 1973. – 324 с.

4. Ледащев В.А. О предмете криминалистической профилактики / В.А. Ледащев // Правоведение: Известия высших учебных заведений. – 1984. – № 6. – С. 51-56.

5. Митричев В.С. Теория советской криминалистики (дискуссионная постановка вопроса о так называемых криминалистических учениях) / В.С. Митричев // Рефераты научных сообщений на X криминалистических чтениях. – М.: ВНИИСЭ, 1976. – Вып. 10. – С. 8-20.

6. Можаява И.П. Криминалистическое учение об организации расследования преступлений: Автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук: 12.00.12 / Ирина Павловна Можаява. – М., 2014. – 54 с.

7. Мостепаненко М.В. Философия и физическая теория / М.В. Мостепаненко. – Ленинград: Наука, 1969. – 239 с.

8. Орлов Ю.К. Основы теории доказательств в уголовном процессе / Ю.К. Орлов. – М.: Юрист, 2009. – 175 с.

9. Погорецкий М. Теорія кримінального процесуального доказування: проблемні питання / М. Погорецкий // Право України. – 2014. – № 10. – С. 12-25.

10. Подволоцкий И.Н. Предпосылки формирования частной теории портретной экспертизы / И.Н. Подволоцкий // Актуальные проблемы российского права. – 2015. – № 7 (56). – С. 169-175.

11. Теорія доказів: підручник для слухачів магістратури юридичних вузів /-К.В. Антонов, О.В. Сачко, В.М. Тертишник, В.Г. Уваров / За заг. ред. В.М. Тертишника. – К.: Алерта, 2015. – 294 с.

12. Тертишник В.М. Кримінальний процес України. Загальна частина: підручник. Академічне видання / В.М. Тертишник. – К.: Алерта, 2014. – 440 с.

13. Чулахов В.Н. Криминалистическое учение о навыках и привычках человека: Дисс. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Владислав Николаевич Чулахов. – М., 2004. – 371 с.

14. Эксархопуло А.А. Криминалистическая теория: Формирование и перспективы развития в условиях НТР: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Алексей Алексеевич Эксархопуло. – Санкт-Петербург, 1993. – 33 с.